

Česko-slovenská malakozoologie včera, dnes a zítra II.

V minulém dílu jsme probrali počátky naší malakozoologie, podívali jsme se do meziválečného období a skončili jsme plodnou poválečnou epochou. Je ale ještě třeba zmínit několik dalších zajímavých badatelů, na něž minule nezbylo místo a kteří byli v poválečné době na vrcholu své kariéry nebo kariéru právě začínali.

Východočeský badatel Vítězslav František Hlaváč

V. F. Hlaváč (1899–1959) byl východočeský učitel, pro kterého se nejzásadnější životní činností stala tvorba muzejních sbírek. Začal je budovat již ve 20. letech minulého století a později založil v Hradci Králové Přírodovědecké muzeum, které představovalo významnou instituci sdružující přírodovědce nejrozličnějších oborů. Po válce zde však pro neshody svou činnost ukončil a sbírky později věnoval Zemědělskému ústavu v Hradci Králové. Jeho hlavním oborem byla ale malakozoologie. V r. 1924 dokonce založil soukromé Hlaváčovo muzeum, přičemž si nechal zhotovit razítko, na kterém byl hlemýžď oblézající zeměkouli. Publikoval více než 60 prací s malakologickou tematikou, ty pak, ač vyšly v různých periodikách, často opatroval vlastní obálkou Publikace Hlaváčova Přírodovědeckého muzea Lázně Bělohrad. Sbíral hlavně v severovýchodních Čechách, zejména v okolí rodných Lázní Bělohrad. Jeho malakologická sbírka lastur a ulit mořských i suchozemských měkkýšů čítá na 30 tisíc položek 3 600 druhů (z toho 175 druhů našich měkkýšů) a je dnes uložena v Muzeu východních Čech v Hradci Králové.

Vynikající faunistici Jaroslav Brabenec a Sylvestr Mácha

J. Brabenec (1903–1978) byl chemický technik sídlící v Pardubicích a již jako mladý tramp za první republiky příležitostně sbíral ulity plžů. Měl velké znalosti z botaniky a mykologie a byl také výborným fotografem, což dokládá jeho autorství obrazových tabulí v díle Klíč česko-slovenských měkkýšů (Ložek 1956). Jeho fotoarchív obsahoval přes čtyři tisíce negativů. V poválečných letech se poměrně systematicky věnoval faunistickým výzkumům východních a severovýchodních Čech a Slezska. Jako první zpracoval měkkýší faunu dosud přehlížených sudetských pohoří, především Krkonoš a Podkrkonoší, odkud popsal endemický poddruh větvenovku krkonošskou (*Cochlodina dubiosa corcontica*), a Orlických hor, kde objevil alpský druh řasnatku tmavou (*Macrogastraria badia*). Jinak pilně cestoval a sbíral po

celé republice až do své smrti. Měl rozsáhlou kartotéku, která je, stejně jako jeho sbírka, uložena v Národním muzeu v Praze.

Instalatér a opravář bicyklů z Ostravy S. Mácha (1913–2007) byl o něco mladší drobný muž a vynikal ostrým postřehem zaměřeným na různé přírodní jevy. Rady odborníků získával na pravidelných návštěvách schůzí ostravského Přírodovědeckého klubu. Po seznámení s robustním Brabencem tvořili vizuálně jedinečnou terénní dvojici. Mácha se stal častým partnerem také spoluautorovi této stati při různých výzkumech např. na Šumavě, ve Středohoří, ale i v obou Fatách a ve Slovenském ráji. Sám se pak věnoval soustavnému výzkumu hlavně Ostravského Slezska. Společně s J. Brabencem popsal endemický poddruh zdejší oblasti větvenovku opavskou (*C. cerata opaviensis*). Své sběry čítající na 200 tisíc položek příkladně shrnul v monografii Katalog sbírky měkkýšů Slezského muzea, kde je uložena. Kariéru zakončil prací Přehled výzkumů měkkýšů ve Slezsku a na severní Moravě (Česká republika) z r. 1997.

Vladimír Hudec – nadšený anatom

Jihomoravský rodák V. Hudec (narozen 1927) se celý život snažil skloubit dohromady činnost novináře a politického pracovníka – v 70. letech byl dokonce děkanem fakulty žurnalistiky na Univerzitě Karlově – a malakozoologa. V malakozoologii byly Hudcovou doménou pitvy, jež využíval pro lepší vymezení a determinaci různých taxonů, některé z nich pitval pravděpodobně jako první na světě. Jeho hlavním přínosem pro naši faunu je anatomické odlišení jednotlivých druhů rodu sítočka (*Aegopinella*). Popsal i poddruh sítočky podhorské *A. epipedostoma iuncta*. Revidoval rod oblovka (*Cochlicopa*) u nás, popsal i nový druh *C. repentina*, který se však později neukázal jako platný. Dále popsal s J. Brabencem hrubě žebrovanou formu závornatky drsné (*Clausilia dubia ingenua*) a anatomicky rozlišili podkornatku karpatskou (*Lehmannia macroflagellata*). Poprvé si všiml výskytu skelnatky horské (*Oxychilus mortileti*) u nás, ačkoli se ji od té doby nepodařilo ověřit. Spolu se S. Máchou zaznamenali výskyt kavkazské invazní bledničky útlé (*Boettgerilla pallens*). Hudec věnoval pozornost rovněž anatomii suchomilek. Publikoval několik faunistických studií Pienin, Dražanské vrchoviny, jihozápadní části Javorníků, Chřibů a Ždánického lesa, vždy však šlo spíše o obecnější charakteristiky území než o výčet lokalit a na nich žijících druhů.

Podnikl také několik cest do zahraničí – na Kavkazu popsal nové druhy rodů *Metafruticicola* a *Hesseola* a pitval i další příbuzné druhy. Z Gruzie pocházejí nové druhy jantarky *Succinea lejaviai*, noví helioidní plži *Xerocampylea makvalae*, *Circassina bojanae* a *Harmozica maiae* a nové podrody *Kalitinaia* a *Kokotschashvilia*. Dále podnikl cestu do Maďarska, Turecka a na Krym, kde pitval zástupce plžů. Z Bulharska publikoval popis nového druhu plžice *Milax bojanensis*, z Rumunska popsal sivěnkou *Alopija grossui*. S Jaroslavem Vašítkem z Masarykovy univerzity v Brně sepsali větší práci Beitrag zur Molluskenfauna Bulgariens (1971), v níž popsal nový poddruh včelínky jižní *Pagodulina subdola brabencii* a opět díky pitvě V. Hudec vymezil řadu druhů plžů. Typové materiály jsou dnes uloženy ve sbírkách

1 Vítězslav František Hlaváč (1899–1959) u svých milovaných vitrín v Přírodovědeckém muzeu v Hradci Králové. Foto Archiv Muzea východních Čech v Hradci Králové

2 Jaroslav Brabenec (1903–1978) byl znalcem měkkýšů severovýchodních Čech. Foto z archivu autorů

3 Sylvestr Mácha (1913–2007) při výkopu jeskyně Pod Suchým v Malé Fatře. Foto V. Ložek

4 Vladimír Hudec (narozen 1927), žurnalista a malakozoolog anatom. Foto z archivu autorů

5 Vojen Ložek (narozen 1925, vlevo) a Jiří Kovanda (1935, vpravo) v terénu v 60. letech. Foto z archivu J. Kovandy

Národního muzea v Praze. V pozdějších letech se už měkkýšům nevěnoval a byl profesorem žurnalistiky.

Kvartérní malakozoolog Jiří Kovanda

Rodák z Českého krasu (r. 1935), kde jeho životní dráhu poznamenalo především setkání s Jaroslavem Petrbokem. Byl jeho žákem a Petrbok jej nasměroval na dráhu kvartérního malakozoologa. Spoustu času strávil v terénu po celém Československu i se spoluautorem tohoto příspěvku. Českému krasu zůstal Kovanda věrný po většinu svého života, studoval zde řadu kvartérních sukcesí. Dlouhá léta pracoval v Ústředním ústavu geologickém (dnešní Česká geologická služba), kde se věnoval zejména mapování, ale i výzkumu dalších kvartérních lokalit – významné byly např. Přezletice nebo Stránská skála. Jeho stěžejním dílem je práce Kvartérní vápence Československa z r. 1969, která představuje dodnes důležitý zdroj informací pro kvartérní malakozoologii. Po sametové revoluci přešel na Přírodovědeckou fakultu Univerzity Karlovy a dnes postupně předává své sběry i průvodní materiály do sbírek Národního muzea v Praze a do základních databází spravovaných PřF UK.

Vojen Ložek – ve „vnitřní emigraci“

V minulém dílu jsme skončili slavnou etapou české malakozoologie v dekádě 1958–68. V r. 1962 byl po 8 letech ukončen projekt zabývající se přírodní meliorací půd, který umožnil V. Ložkovi proces-

tovat prakticky celé území Československa a získat čas na sběry recentních i fosilních měkkýšů. Vychází též podrobný rozbor profilu v dolnověstonické cihelně, obsahující sukcesí malakofauny v rozsahu nejméně 150 tisíc let (obr. 6). V r. 1963 přešel V. Ložek do Akademie věd, přičemž své předchozí působení zakončil výzkumem zásadní lokality Ctiněves – Okresní skála pod Řípem. Zde byla odhalena unikátní měkkýší společenstva ze samého počátku kvartéru. Následovala příprava monografie *Quartärmollusken der Tschechoslowakei* (1964), která vedle úplného souboru malakologických nálezů bohatě hodnotí jejich postavení v celém kvartéru (blíže v minulé části). Tento mezník v kvartérní malakologii způsobil, že soubory měkkýšů ulit získaných z fosiliferních uloženin přestaly být pouhým výčtem druhů, ale staly se významným bioindikátorem v širším rámci kvartéru charakterizujícím jeho různé fáze. Příkladem může být oživení sprašové stepi, indikace vlhkosti i teploty v různých výkyvech, jako jsou interglaciály nebo interstadiály. Zachytily také mnohem pestřejší průběh změn přírody v holocénu, než odpovídalo tehdejšími představám. Především ale poskytl obraz vývoje krajiny, kde nebyly vhodné podmínky pro zachování tradičních paleobotanických dokladů. Podkladů pro charakterizaci vývoje krajiny střední Evropy za pomoci sukcesí měkkýšů bylo tedy dost a umožnily vznik cyklu přednášek Vývoj přírody ČSSR, který byl zahájen na Příro-

dovědecké fakultě UK v r. 1967 a pokračuje bez přerušení dodnes. Je tedy, pokud je nám známo, nejdéle běžící přednáškou jednoho přednášejícího na Univerzitě Karlově. Výše zmíněné poznatky měly být prezentovány na světovém geologickém kongresu v Praze v r. 1968. Ten byl však částečně zmařen okupací naší země vojsky Varšavské smlouvy, takže většina delegátů odjela. Okupace sice prakticky zastavila kontakty se západními badateli, v jejím důsledku se ale obrátila pozornost na rozvoj praktické ochrany přírody, zejména na Slovensku.

V. Ložek si definuje pro sebe toto období jako „vnitřní emigraci“. Účastnil se Tábora ochránců přírody (TOP), které probíhaly každé léto na Slovensku, a svůj pobyt zde si ještě protahoval o další výzkumy jednotlivých oblastí. První z nich byl TOP na Stožkách, vzdálených 10 km od nejbližší obce, a měl charakter vskutku divoké a dobrodružné akce, což podtrhoval i orel skalní kroužící nad vlajkou TOPu. Těchto akcí bylo využito nejen k detailním a poučeným faunistickým průzkumům, ale s pomocí mnoha dobrovolníků i ke kopání profilů s kvartérními měkkýšími sukcesemi na často špatně dosažitelných místech, jaké nemají obdoby ani ve světovém kontextu. Hned na prvním TOPu se fosilní profil nacházel ve skalní stěně výše než 1 000 m nad mořem. Další tábory se v 70. letech konaly na atraktivních místech v divočině, ale i v málo probádaných územích Slovenska

(Pieniny, Slovenský ráj, Ludrová dolina v Nízkých Tatrách, Vychylovka ve Slovenských Beskydech, Kyslinky na Poľaně, Liptov v Západních Tatrách) a významně přispěly k poznání slovenských měkkýšů. Zkušenosti z výzkumů byly zúročeny v učebnici Příroda ve čtvrtohorách (1973), která dodnes nemá náhradu.

Další badatelé v Českých zemích

V 70. letech 20. století se faunistikou, zejména v oblasti východních Čech, zabýval i Ivan Hrubý, jehož kariéra byla vymezena předčasným odchodem vlastní rukou. Ten mimo jiné objevil u nás první populaci trpasličího předožabrého plže vývěrky slovenské (*Alzoniella slovenica*), popsán v polovině 60. let V. Ložkem a Jánem Brtkem ze Slovenska. První nález pocházel z Uherského Brodu a po objevení dalších lokalit tyto izolované populace popsal již zmíněný V. Hudec jako samostatný poddruh – *A. slovenica komenskyi*. Později se ukázalo, že nejde o validní taxon, stejně ani další tři endemické druhy tohoto rodu popsán Ložkem a Brtkem ze Slovenska. Na hrachovky rodu *Pisidium* se soustředil Petr Kuchař (1949–2006), který počátkem 80. let u nás poprvé doložil výskyt invazního písečníka novozélandského (*Potamopyrgus antipodarum*) od Komořan. Své výzkumy na hrachovkách bohužel nemohl vinou zákeřné choroby více rozvinout. Ochranou perlorodky říční (*Margaritifera margaritifera*) se za války a v poválečných letech zabýval Václav Dyk (1912–1995), který shrnul historické i bionomické poznatky v monografii České perly (1947). Na jeho výzkum navázal Jaroslav Hruška, autor záchraného programu zmíněného druhu. Jeho novátorské postupy při umělém odchovu ohroženého mlže inspirovaly ochránáře z okolních zemí, kteří k nám jezdili na zkušenou. Oldřich Kroupa (narozen 1948) pracoval jako preparátor Moravského zemského muzea a měkkýši se zabýval při svých cestách do Bulharska. Napsal i metodické články o fotografování měkkýšů.

Absolvent brněnské zoologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity Ivo Flasar (1930–2007) se s malými odbočkami do Bílých Karpat a několika dalších oblastí celý život zabýval měkkýši severozápadních Čech, což bylo i téma jeho disertační práce, později publikované jako monografie Die Gastropoden Nordwestböhmens und ihre Verbreitung (1998). Bohužel obsahuje řadu nepřesností a zkreslujících údajů o výskytech měkkýšů, takže před jejím nekritickým využitím je třeba varovat. Naopak rozsáhlé sbírkové materiály I. Flasara jsou pečlivě uspořádány a deponovány částečně v muzeu v Teplicích a částečně v Národním muzeu v Praze. Se slovenskou kolegyní Vierou Lučivjanskou-Kroupovou se také jako jeden z prvních věnoval průzkumu malakofauny skleníků, jež vedly k prvním dokladům několika exotických druhů z našeho území a podnítily zájem o skleníky i u dalších badatelů (např. S. Máchy).

Slovenští malakozoologové

Absolventka Přírodovědecké fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě Viera Lučivjanská-Kroupová (1947–1993) zde

FÁZE	PROFILOVÉ SCHEMA	SEDIMENTACE TVORBA PŮD	PODNEBÍ	RÁZ STANOVIŠTĚ
6	KATAGLACIÁL	SPRAŠE PŘEVAHA EOLICKÉ SEDIMENTACE ÚTLUM VŠECH OSTÁTNÍCH POCHODŮ SOLIFLUKČNÍ MEZIFÁZE VELMI SLABÉ PŮDY ZESPRAŠNĚNÍ	LÉTO TEPLEJŠÍ CHLADNO - SUCHO 0 – -4°C VHLČÍ, ČÁST. TEPLEJŠÍ VÝKVVY	STUDENÁ STEP SPRAŠOVÁ TUNDRA VE VHLČÍCH VÝKVVYCH PŘEVAHA TUNDRY A OSTRŮVKY PARKOVÉ TAJGY HOLÉ PLOCHY
5	PLENIGLACIÁL	SOLIFLUKCE HLÍNOPIŠKY EROZE PŮD PŘEVAHA RYTMICKÉ SPLACHOVÉ SEDIMENTACE	CHLADNO 0 – -2°C SUŠÍ A VHLČÍ KE VÝKVVY	CHLADNÁ STEP HOLÉ PLOCHY
4	ANAGLACIÁL	MARKER	OCHLAZENÍ ±0°C	STEP
3		ČERNOZEME PŘEVAHA PŮDOTVORNÝCH POCHODŮ NAD RONOVOU AZ EOLICKOU SEDIMENTACÍ	VELIKU CHLADNO AVŠAK TEPLA A SUŠÁ LÉTA +2 – 4 (-1)°C STUDENÉ ZIMY CHLADNÉ VÝKVVY	ČERNOZEMNÍ STEP VÝŠE PARKOVÁ TAJGA POŘÍČNÍ LESY
2	INTERGLACIÁL	KLIDNÉ CHEMICKÉ ZVĚTRÁVÁNÍ PARAHNĚDOZEM	VLHKO TEPLO +9 – 13°C MÍRNÉ ZIMY	ZAPOJENÝ LES
1		PŘEMÍS- TOVÁNÍ SPRAŠÍ ROSTOUCÍ INTENZITA PŮDOTVOR- NÝCH PO- CHODŮ RON	OTEPLOVÁNÍ ZVLHČOVÁNÍ S VÝKVVY -1 – +10°C	ÚSTUP OTEVŘENÝCH FORMACÍ
6	KATAGLACIÁL	SPRAŠ	CHLADNO SUCHO	ŠÍŘENÍ LESA

6 Schéma sprašového klimatického cyklu. Orig. V. Ložek

7 Mikuláš Lisický (1946–2008), autor prvního síťového mapování měkkýšů na území bývalého Československa. Foto L. Hamerlík

Rovněž absolvent PŘF UK v Bratislavě Mikuláš Lisický (1946–2008) studoval zoologii a také pedagogiku. Měl na starosti sledování ekologických dopadů vodní nádrže Gabčíkovo. Stál při vzniku Ústavu zoologie a ekosoziologie Slovenské akademie věd, kde s přestávkami vedl oddělení ekosoziologie, zastřešující ochranu přírody a restaurační ekologii. Věnoval se i faunistice (Javorníky, Lúčanská Malá Fatra, Štiavnické vrchy), srdeční záležitostí pro něj ale bylo Podunají. Jeho nejvýznamnějším dílem je práce Mollusca Slovenska (1991), kde uvádí síťové mapy rozšíření všech druhů měkkýšů a zároveň originální rozdělení měkkýšů podle zoogeografických a ekologických charakteristik.

Několik dalších malakozoologů v 70. letech začínalo se svou činností, hlavní těžiště jejich práce ale spadalo do pozdější doby, proto se jim budeme věnovat v příštím dílu. Zaměříme se na 80. léta a období po sametové revoluci, kdy nastupuje nová generace malakozoologů.

S tématem souvisejí články v Živě 1974, 5: 181; 1977, 5: 180 nebo 2019, 5: 252–253.